

הסוגיא השתים עשרה – הופכו על הכתב (צח ע"א³⁷-צח ע"ב¹³)

הופכו על הכתב;

(א) הא לא נח!

(ב) אמ' רבא: בכותל משופע.

(ג) א"ל אבוי: במאי אוקימתא למתניתין, בכותל משופע? אי הכי, אימא סיפא:

ר' יהודה אומ': אפילו אינו מסולק מן הארץ אלא מלא החוט גוללו אצלו.

אמאי? הא נח ליה!

5

(ד) חסורי מיחסרא והכי קתני:

במה דברים אמורים? בכותל משופע, אבל בכותל שאינו משופע,

למעלה משלשה – גוללו אצלו; למטה משלשה – הופכו על הכתב.

ר' יהודה אומ': אפילו אינו מסולק מן הארץ אלא כמלא החוט גוללו אצלו,

דבעינן הנחה על גבי משהו.

10

(ה) אלא הא דאמ' רבא: תוך שלשה לרבנן צריך הנחה על גבי משהו,

לימא כתנאי אמרה לשמעתייה?!

(ו) אלא כולה ר' יהודה היא,

וחסורי מיחסרא והכי קתני:

במה דברים אמורים? בכותל משופע, אבל בכותל שאינו משופע,

אפילו למטה משלשה גוללו אצלו, דברי ר' יהודה.

שר' יהודה אומ': אפילו אין מסולק מן הארץ אלא מלא החוט – גוללו אצלו.

מאי טעמא? בעינן הנחה על גבי משהו.

15

חילופי הנוסחאות

[3-4] **אמר רבא** בדפוס ראשון (ולפי עדותו של בעל דקדוקי סופרים [קצא ע"א, אות ו] גם ביתר הדפוסים הראשונים). המשא ומתן בסוגיא הוא של הסתמא דגמרא: "זהא לא נח! בכותל משופע. במאי אוקימתא למתניתין, בכותל משופע? אימא סיפא: רבי יהודה אומ...". אבל בכתבי היד מיוחסת התשובה "בכותל משופע" לרבה (כ"י וטיקן) או לרבא (כתבי היד אוקספורד ומינכן), והקושיא מסיפא דמתניתין מיוחסת לאביי. גם בסוגיא בשבת ה ע"א-ה ע"ב, המצטטת את סוגייתנו, מיוחסת התשובה "בכותל משופע" לרבא (ובכ"י אוקספורד: "רבה"). אמנם, בעל גאון יעקב (צח ע"ב ד"ה א"ל, עמ' שפה) כתב: "איתחזיא דלא למיתני א"ל אביי אלא סתמא דתלמודא אקשי במאי אוקימתא, דאי אביי הוא דא"ל במאי אוקימתא, ואהדרא לי' רבא חסורי מחסרא כו', כי אמר בתר הכי ואלא הא דאמר רבא, האי ודאי סתמא דתלמודא פריך, דאי אביי הוה אמר ואת הוא דאמרת, ומשני אלא כולה ר"י היא כו', קשיא רבא דאהדר לי' לאביי חסורי מחסרא ולמטה מג' הופכו על הכתב, דלא כשמעתי". אלא שכבר הראה הלבני (עמ' רנג-רנד) שבעל גאון יעקב לא שיער כן אלא בשל גירסתו שלפיה רבא (ולא רבה) הוא שאמר "בכותל משופע" (וראו מה שכתב שם, עמ' רנב-רנה).

מסורת התלמוד

[1] **הא לא נח שבת ה ע"ב, ו ע"ב, צט ע"ב, ק ע"א**; פסחים פה ע"א. [12] **דאמר רבא תוך שלשה לרבנן שבת פ ע"א, ק ע"א**. [13] **לימא כתנאי אמרה לשמעתייה עירובין לא ע"א, פז ע"א**; קידושין מז; ערכין כג ע"א.

רש"י

והא לא נח ואפילו שבות ליכא. בכותל משופע דכיון דבולט למטה, נח על בליטתו. למטה משלשה הגיע ראש הספר לשלשה סמוך אל הקרקע — ארעא סמיכתא הוא והרי הוא כמונח. אלא הא דאמר רבא בפרק הזורק במסכת שבת (ק ע"א). תוך שלשה לרבנן דפליגי עליה דר' עקיבא בקלוטה כמי שהונחה ואמרי דהזורק מרשות היחיד לרשות היחיד דרך רשות הרבים למטה מעשרה, לא אמרינן: הואיל ונקלטה בעשרה תחתונים, שהן רשות הרבים, לא אמרינן הרי הוא כמי שהונחה לחיבו, אפילו זרק למטה משלשה לא מיחייב אם עד שלא הגיע לארץ נשרף או בלעו כלב אלא אם כן נח על גבי משהו, ואפילו לא היו מקום ארבעה הויא הנחה, ולמעלה משלשה, אם נח — פטור, ואפילו לר' עקיבא, דאי מקום ארבעה הוא, כרמלית הוא, ואי לית ביה ארבעה, מקום פטור הוא. נימא כתנאי אמרה לשמעתייה דהא תנא קמא אפילו כי לא נח גזר נמי למטה משלשה משום דילמא זמנין דאינן אגדו בידו, ולרבא, כי אין אגדו בידו, לא מיחייב אם קלטו ומחזירין קודם שינוח.

פירוש הסוגיא

תקציר

סוגייתנו עוסקת בחלקה השני של משנתנו, שבו דנים התנאים במי שהיה קורא בספר על ראש הגג (כלומר ברשות היחיד) ונתגלגל הספר מידו לרשות הרבים. שאלת הפתיחה בסוגייתנו: "הא לא נח" (א), עלולה ליצור את הרושם כאילו עיקר עניינה של הסוגיא הוא הסברת עמדת תנא קמא האוסר גלילת הספר בחזרה "משהגיע לעשרה טפחים" ופוסק שיש להפוך את הספר על הכתב. אולם נראה יותר להציע שסוגייתנו נתחברה על ידי בעלי הגמרא כביכול מסופה לתחילתה ושעיקר עניינה בדיבור האחרון שבסוגיא: "בעינן הנחה על גבי משהו" (ו), שהוא הסבר משותף לשיטת ר' יהודה ותנא קמא במשנתנו.

מבוא

סוגייתנו עוסקת בחלקה השני של משנתנו, שבו דנים התנאים במי שהיה קורא בספר על ראש הגג (כלומר ברשות היחיד) ונתגלגל הספר מידו לרשות הרבים. שלושה תנאים, מתלמידי ר' עקיבא, חולקים בענייננו: תנא קמא סתמי (ר' מאיר?),¹ ר' יהודה ור' שמעון. ר"א גולדברג הציע להסביר את המחלוקת המשולשת במשנתנו בעזרת דברי ר' עקיבא, המחייב במשנה שבת (יא א) את מי שזורק חפץ מרשות היחיד לרשות הרבים כאשר רשות הרבים באמצע.² לפי רעיון זה מציגים במשנתנו תלמידי ר' עקיבא תפיסות שונות הנגזרות משיטת רבם: תנא קמא מפרש את שיטת רבו בצורה רחבה וללא הגבלה, וממילא, מרגע שנכנסת המגילה לאוויר רשות הרבים אין לגוללה בחזרה; ר' יהודה, כדרכו, מגביל את דברי רבו למצב מסוים;³ ר' שמעון סובר כר' יהודה, שכל זמן שאוחזה בידו אין להתייחס למגילה כאילו היא נמצאת ברשות הרבים. ומכיוון שמדובר בכתבי קודש יש להקל אפילו כאשר הספר "בארץ עצמו".⁴

הירושלמי י ג, כו סע"א קישר את משנתנו לעניין שיטת ר' עקיבא במסכת שבת:

- 1 ראו גולדברג, עמ' 276.
- 2 ניסיונות להמשיג את פסיקתו הקוואיסטית של ר' עקיבא במסכת שבת מצויים בשני התלמודים, בשבת ד ע"א ובירושלמי שבת א א, ב ע"ג-ע"ד, וכן במקבילות (כנראה על פי לשון מרימר לרבינא בשבת ק ע"ב). בשבת ד ע"א מופיע הכלל המיוחס על ידי הסתמא דגמרא לר' עקיבא: 'קלוטה כמי שהונחה דמיא', ואילו בירושלמי (שבת א א, ב ע"ג-ע"ד) מופיע הכלל 'עבד אויר מחיצות כממשהו'. יש שביקשו לחדד את ההבדל המשתמע מניסוחים שונים אלו. לירושלמי ביקשו לייחס את התפיסה שלפיה ר' עקיבא החשיב את חלל הרשות כולו כאילו היה עצם הרשות וממילא אין כל צורך בהנחה על הקרקע, ואילו לבבלי ביקשו לייחס את התפיסה שלפיה ר' עקיבא סבר שיש צורך עקרוני בהנחה על גבי הקרקע, אלא שפיקציה משפטית (כגון גוד אסיק, לבור וכדומה) מחשיבה את החפץ הנמצא בחלל הרשות כאילו הוא מונח על קרקע הרשות. לכל הנושא ראו ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 168; תוצאות חיים (סימן יא ד"ה והנה, עמ' נט); מוסקוביץ, המשגה, עמ' 180.
- 3 לפי הסבר זה יש לומר שר' יהודה מבחין בין המקרה שאליו התייחס ר' עקיבא במשנת שבת ואשר בו החפץ אינו בידו של האדם, לבין משנתנו, שבה החפץ עדיין אחוז בידו. קרוב להסבר זה מופיע בדברי התוספות המבוססים על התפיסה הבבליית המובאת בהערה הקודמת. בעלי התוספות ביקשו לפרש מדוע לא הזכירו בסוגייתנו את עניין 'קלוטה כמי שהונחה דמיא': "... הכא, דאין רצונו שיפול שם הספר, אין לנו לומר שיהא כמונח... (צח ע"ב ד"ה אלא), ועוד: "מרצונו היה חפץ שלא היה שם מונח" (שם), ובדומה למה שאמרו בעלי התוספות בשבת (ד ע"א ד"ה אבל למטה מעשרה): "כשהחפץ בידו של עני או של בעל הבית לא שייך לומר 'קלוטה'...", שהרי "היך מפסיק ומעכבתו, [ולכן] א"א לחשבו כמונח בארץ... (תוצאות חיים הנ"ל, עמ' נח), "דמכח קליטה אין לאסור כלל כל זמן שראש אחד בידו" (חידושי גור אריה למהר"ל מפראג, סח ע"ב סד"ה והא). באופן אחר שיערו בעלי התוספות (צח ע"א ד"ה והא לא נח) שבעלי הגמרא נמנעו להשתמש בהסבר 'קלוטה כמי שהונחה דמיא' משום שהעדיפו להסביר את המשנה אליבא דהלכתא ולא כר' עקיבא (מן הברייתא בשבת צז ע"ב [וראו גם ירושלמי שבת יא א, יג ע"א] מוכח שגם ר' יהודה סבר כר' עקיבא), שאין הלכה כמותו.
- 4 אפשר שיש לקשור את גישתו המקלה של ר' שמעון לדברים שיוחסו לו בסוף פרקין: "מקום שהיתירו לך חכמים, משלך נתנו לך, שלא התירו לך אלא משום שבות". נראה ש'שבות' במשנה זו בא מבוטן התנייני והמאוחר = איסור דרבנן, וכפי שטען קוסמן: "ניסוח זה משקף עיבוד מאוחר של מה שהוגדר בימי ר' שמעון עצמו אחרת, שכן עוד את נכדו ר' שמעון בר' אלעזר אנו מוצאים בתוספתא שבת ב, ט, מכנה איסורים אלו בשם הארכאי 'דבר שאין חייבין על זדונו כרת ושגגתו חטאת'" (עובדן גדול, עמ' 121).

עד שלא הגיע לעשרה טפחים – גוללו אצלו; משהגיע לעשרה טפח – אסור. ר' יעקב בר אחא בשם ר' יסא: דר' יודה היא, דאמי: אסור להשתמש ב[אוויר] עשרה טפח... ר' יודה או: אפי' אינו מסולק מן הארץ אלא מלא החוט – גוללו אצלו. מחלפה שיטתיה דר' יודה. תמן הוא אמר: אסור להשתמש באוויר עשרה, וכא אמר הכין? אמר ר' יוחנן: לית כאן ר' יודה אלא ר' מאיר!

אלא שהירושלמי מפרש את מחלוקת תנא קמא ור' יהודה כמחלוקת ר' עקיבא וחכמים במשנה שם. "על ידי כך הירושלמי מסתבך, שהרי דווקא ר' יהודה אומר 'אסור להשתמש באוויר עשרה טפחים'. ולכן אין לירושלמי ברירה אלא להפוך את מחלוקת תנא קמא ור' יהודה כאן..." (גולדברג, עמ' 276).

הסוגיא

שאלת הפתיחה "הא לא נח"5 (א) עלולה ליצור את הרושם כאילו עיקר עניינה של הסוגיא הוא הסברת עמדת תנא קמא האוסר גלילת הספר בחזרה "משהגיע לעשרה טפחים" ופוסק שיש להפוך את הספר על הכתב. להיווצרותו של רושם זה תורמת העובדה שדווקא התירוף "בכותל משופע" נראה כחומר אמוראי מקורי וכאילו כל הסוגיא הושתתה על מימרא זו. ברם נראה שמימרא זו התייחסה במקורה לעניין אחר,6 שהרי במשנתנו לא נזכר כלל 'כותל', ומניין אפוא בא לעולם ביטוי זה המתייחס כביכול למשנתנו?7

הביטוי 'כותל משופע' מופיע רק עוד פעם אחת בתלמוד הבבלי, במקבילה שבשבת ה"א – ע"ב. שם איתא:

אמר רבי אבין אמר רבי יוחנן: הכניס ידו לתוך חצר חבירו וקיבל מי גשמים והוציא – חייב. מתקיף לה רבי זירא: מה לי הטעינו חבירו מה לי הטעינו שמים? איהו לא עביד עקירה! לא תימא: קיבל, אלא: קלט. והא בעינן עקירה מעל גבי מקום ארבעה וליכא! אמר רבי חייה בריה דרב הונא: כגון שקלט מעל גבי הכותל. על גבי כותל נמי, והא לא נח! כדאמר רבא: בכותל משופע, הכא נמי בכותל משופע. והיכא איתמר דרבא? אהא, דתנן: היה קורא בספר על האיסקופה ונתגלגל הספר מידו – גוללו אצלו. היה קורא בראש הגג ונתגלגל הספר מידו, עד שלא הגיע לעשרה טפחים – גוללו אצלו; משהגיע לעשרה טפחים – הופכו על הכתב. והוינן בה: אמאי הופכו על הכתב? הא לא נח! ואמר רבא: בכותל משופע. אימור דאמר רבא בספר, דעביד דנייה, מים מי עבידי דנייה? אלא אמר רבא: כגון שקלט מעל גבי גומא. גומא? פשיטא! מהו דתימא: מים על גבי מים לאו הנחה הוא, קא משמע לן. ואזדא רבא לטעמיה, דאמר רבא: מים על גבי מים היינו הנחתן, אגוז על גבי מים לאו היינו הנחתו.

בסוגיא בשבת מתאים הביטוי 'בכותל משופע' שהרי ר' חייה בריה דרב הונא העמיד את המציאות שם ב"כגון שקלט מעל גבי הכותל", ועל כך הקשו "על גבי כותל נמי, והא לא נח!", והשיבו: "כדאמר רבא: בכותל משופע, הכא נמי בכותל משופע". ושמא זהו מקור הביטוי שבסוגייתנו. ואף על פי שבעל הגמרא ניסח את הדברים "כדאמר רבא", כאילו שאל הביטוי ממקור אחר, ייתכן שזהו סגנון מאוחר של מי שהכיר את סוגייתנו. או כלך לדרך זו: דברי רבא נאמרו בעניין שלישי, העוסק אף הוא בכותל, ובא בעל גמרא אחר, שהכיר את סוגייתנו, והוסיף: "והיכא איתמר דרבא? אהא, דתנן: היה קורא בספר...". ובאמת, כל הדיון שם נראה מאוחר

5 השו: שבת ז ע"ב, צט ע"ב-ק ע"א; פסחים פה ע"א. ייתכן שבעל הגמרא שלנו הושפע מסגנון זה.

6 ראו הלבני, בבא קמא, עמ' 18-19.

7 פשיטא שמבחינת המציאות הראלית שעל אודותיה דיברה משנתנו, אזכור 'כותל משופע' אפשרי. אלא שהלשון "בכותל משופע" כולו אומר תגובה ותירוף ללשון שאזכר "כותל", ובמשנתנו כאמור לא נזכר מונח זה. ואכן, במקום הנוסף היחיד בתלמוד הבבלי שבו נזכר הביטוי המתוך 'כותל משופע' בדברי אמורא (ראו להלן), הוא משמש תגובה לאזכור מפורש של המונח 'כותל'. גם חולשתו היחסית של התירוף "בכותל משופע" (ראו להלן בהערה הבאה) מביאה אותנו לשער שמימרא זו התייחסה במקורה לעניין אחר. כמובן שאין בדברים אלו אלא הצעה ואפשר לפרש את סוגייתנו בדרך המקובלת, והבוחר יבחר.

ותנייני, ובכלל זה התירוץ השני המובא בשם רבא: "כגון שקלט מעל גבי גומא", שנראה מפוקפק, שהרי מבחינת סדר הדורות כיצד יבוא רבא, בן הדור הרביעי, ויוסיף על דברי רבי חייא בריה דרב הונא, בן הדור החמישי? אין זה אלא משום שמדובר בדיון ספקולטיבי בדעתו של רבא, דיון שנוסף מאוחר יותר. וודאי שימשה שיטתו של רבא – המוזכרת בסוגיא בשבת בסוף הדברים שם: "ואזדא רבא לטעמיה, דאמר רבא: מים על גבי מים היינו הנחתן, אגוז על גבי מים לאו היינו הנחתו" – לבעל הגמרא מקור לתירוץ הנוסף.

ולא זו בלבד, אלא שכל עצם הפירוש המיוחס לרבה⁸ שלפיו תנא קמא דיבר על ספר שהתגלגל ונח לו על כותל משופע ברשות הרבים,⁹ אינו משכנע כלל ועיקר. במיוחד מאולץ הפתרון 'חסורי מיחסרא', שהוצע *ad hoc* כדי להתמודד עם הקשיים שהציבה סיפא דמתניתין. ובכלל, כל הדיון המצוי בפיסקאות (א-ה) נראה מלאכותי וקשה. ניתן אפוא להעלות את ההשערה שחלקה המרכזי של הסוגיא נמצא בסופה, בפיסקא (ו). עיקר החידוש המוצע בפיסקא זו מתייחס לדברי תנא קמא ולדברי ר' יהודה, והוא בא לידי ביטוי בקביעתו של בעל הגמרא: "דבעינן הנחה על גבי משהו". קביעה זו מבארת מדוע חרף העובדה שהספר מצוי באוויר רשות הרבים בגובה עשרה טפחים או אפילו בגובה אינפיניטסימלי – מותר לגוללו בחזרה לרשות היחיד.

נראה אפוא להציע שסוגייתנו נתחברה על ידי בעלי הגמרא כביכול מסופה לתחילתה. תחילה קבע בעל הסוגיא את המשפט "בעינן הנחה על גבי משהו", שהוא הסבר משותף לשיטת ר' יהודה ותנא קמא במשנתנו. אחר כך ניסח דיון מפורט המשלב בתוכו מימרות אמוראיות ממקורות אחרים ומגלם בתוכו את ה'אידיאולוגיה' הבללית המצמצמת מחלוקות תנאים;¹⁰ במקרה דנן הדגישו בעלי הגמרא ש"כולה ר' יהודה". שיקולים ספרותיים הם אפוא שהדריכו את בעלי הגמרא כשקבעו את העיסוק בבירור שיטת תנא קמא בראש הסוגיא.

8 ראו במדור חילופי גרסאות לשורה.

9 ראו ריטב"א (צח ע"א ד"ה אמר רבה בכותל, עמ' תתעה) ורשב"א (צח ע"א ד"ה אמר רבה בכותל, עמ' תרטו) שכתבו שהוא רשות הרבים. אבל בפסקי הרי"ד (עמ' קעו) כתב שהוא ככרמלית.

10 ראו גולדברג, צמצום מחלוקות. אפשטיין (מבוא לנוסח המשנה, עמ' 615) הביא את סוגייתנו כדוגמה למקרה שבו בבבל "מלאו את התהום בין הדעות החולקות, עד שת"ק והחולק כולם בדעה אחת".